

Nitko je u filozofiju ušao prije svega kroz Heideggerov *Bitak i vrijeme* kao *Se* (das Man): "Se, s kojim se na pitanje o Tko svakidašnjeg tubitka odgovara, jest Nitko, kojemu je sebe sav tubitak u bitku-među-drugima uvijek već izručio." U Hamvasa, za razliku od Heideggera, *nitko* ima svoje historijsko mjesto: XX. stoljeće.

Pozicija s koje Hamvas vidi *nikoga* razabire se u njegovom "Pogovoru o *nekome*", tako da ova dva eseja idu zajedno. Prijevod je rađen po izdanju *Patmosz II* (Eseji, 1964-1966, str. 212-229), *Életünk Könyvek*, Szombathely, 1992, a od velike pomoći bio je prijevod Save Babića: *Patam*, Centar za geopoetiku, Beograd, 1994.

Béla Hamvas

Nitko

Početak dvadesetih, odmah poslije svjetskog rata, Hofmannsthal je uočio da se građanin preobrazio u *ma koga* (Jedermann). Profil građanina nikad nije ni bio nešto oštro, izuzimajući slučaj genija, koji pak, naravno, nije bio ništa drugo do protest građanina protiv sebe samog, rjeđe prerastanje sebe samog. Prije se još moglo duhovnika razlikovati od kuhara. Granice su se od te vremenske točke počele u potpunosti brisati. Bilo je to kao kad se probuše kutije za boje, pa se sve boje pomiješaju. Ili kao kad se cijeli ručak saspe u kantu. *Ma tko* je nastao u takvo doba splaćina. U čovjeka je još bilo nekakve karakteristične crte, ali više kao dekoracija. Svejedno je tko je tko. *Ma tko* kaže da karakterističnost i nije važna. Bitno je da se račun zadrži. Ljudi su postali zamjenjivi. I žene većinom. Jer *ma tko* ma koju može oženiti. Brak je takav kakav je. Društvo je takvo kakvo je. Država isto. Samo bi posao

trebao biti bolji od ostalih, ali, na kraju krajeva, i to je takvo kakvo je.

Poslije drugog svjetskog rata *ma tko* je preostao na cijeloj zemlji tek ponegdje, u Švedskoj ili u Švicarskoj, već je bilo tako da se samo balzamiranjem mogao održati, inače je iščezavao. *Ma tko* je bio pojava demokracije, tako izbrisan i beskarakteran, ali još je bio, ako ne već lice, bar njegova karikatura. I znao je zavidjeti, biti gramziv i intrigant, lukavac, i znao je drhtati kao da o tome što to znači nije imao pojma, ali sve je to još nazivao ovako: dosta licemjerja, budimo ono što jesmo. Ali čak i više: tokom povijesti uvijek je bilo tako. Jer *ma tko* je bio snob, pozivao se na povijest, kao pravi građanin, zato je imao potrebu za genijem. *Ma tko* je vjerovao u darovitost i radi toga je podizao institute za otkrivanje talenata, gdje bi kipar bio poslan pekaru ili obrnuto, jer je i tako bilo svejedno. Poslije drugog svjetskog rata pojavio se onaj na kojeg se nije računalo. U odnosu na to više nikakvo mjesto nije bilo stabilno. Čovjek koji se pojavio poslije *ma koga*, iliti *nitko*, nije više lice, ali niti karikatura. U najboljem shema. I to je rijetko. Već samo maska, uniforma, ali i to je samo izlika. Većinom tek značka koju nosi u zupučku, jer je član nogometne ekipe ili stranke. Čovjek se tetovira kao pored Konga. Da bi se mogli razlikovati, motiviraju se numeracijom, baš kao u internatima. Čene se preobražavaju u crteže iz modnih časopisa, u suprotnom se niti ne broje.

Ranije su humoristički listovi bili puni karikatura kraljeva i predsjednika. Bilo je vladara koji su te groteskne crteže skupljali i bili ponosni na njih, jer su ih smatrali znakom svoje velike popularnosti. Dijelom je i bilo tako.

Ministri bi se osjećali uvrijeđeni ako im se humoristički listovi ne bi podsmjehivali. U doba *nikoga* karikature se ne crtaju ne zbog toga jer je vlast bez humora, pa bi joj moglo pasti na pamet zatvoriti crtača, nego zato jer su državni poglavari i ministri upravo bezlični, nepostojeća bića, već ne ni maske ni karikature, jer se ni ne broje više, i već ih ne treba ni zaboravljati, jer nisu nikad ništa ni značili. Kad se skinu s ulica njihova imena, iščeznut će u nepostojanju.

Ma kog karakterizira kompromis. S njim se još moglo pogađati. Otpor se već nije pokazivao ni na koji način, cijene su međutim bile više-manje čvrste. Bilo je to još doba štrebera. Tko je pa štreber? Nasuprot mu se može postaviti onaj koji ne samo da nije štreber, nego stoji baš s one druge strane. Herojskim čovjekom bi ga se moglo nazvati. Za herojskog čovjeka smjernice nužnosti drugačije su od onih uobičajenih. Specifična, ali tvrda činjenica, koju mi nazivamo realitetom, pred njim - ali isključivo samo pred njim - popušta. Što je za nas kameni zid, za njega je najgipkija opna i može je toliko napeti koliko mu je potrebno za stvar njegovog poduhvata. Velikim stvarima treba velikog prostora. Jer realitet je rastezljiv. Kao uzor odmah mogu poslužiti Heraklo ili Gandhi. Nije to kao putovanje, kada čovjek pođe od kuće pa mu se svijet otvara, i što dalje ide, perspektive su mu sve veće. Putovanjem se samo podiže zastor jedan za drugim, jer sve je prizor, ne sloboda. U junačkoj sudbini svakim korakom paraju se slojevi bitka i ne pojavljuju se drugi predjeli, kao u panorami. Nepoznate mogućnosti se otvaraju, kože pucaju, nije dovoljno tek blenuti s palube broda, uvijek treba nešto učiniti, uvijek prekoračiti nekamo gdje opet treba činiti, sa savršeno nepoznatim posljedicama.

Junački život nije Heraklova povlastica. Grci su nazivali i držali herojima borce, kraljeve, umjetnike, mislioce, liječnike. I ne samo takvog čovjeka koji se zbog krivice morao slomiti. Heroj je onaj, kaže Seneka, kojeg se ne može pobijediti, u najboljem slučaju ubiti. Kojem uspije da bar u velikom trenutku svojeg života bude jači od sudbine. Koji ostvaruje veličinu, bez obzira na to hoće li u tome propasti ili neće.

Realitet ni za štrebera nije krajnja granica. Taj realitet međutim nije, kao u junačkom životu, stjenoviti zid, nego nekakva ljigava materija, smola, iliti nešto takvo. Štreber se u toj sluzavosti ne bori s realitetom, nego se u njega uvlači. Realitet ni za štrebera nema punovažnost; smjernice nužnosti za njega nisu ništa. Malim stvarima malo prostora treba, samo da ga ima. Poslije zatim, ako mu uspije postati bezočnim, počet će riti i za više mjesta. Gura se, i to naravno k onima od kojih nešto očekuje.

Heroja i štrebera povezuje ponos; isto tako to je ono što ih razdvaja. Herojski ponos kulminira u žrtvi, što znači da se na kraju i sobom samim plaća. To je otmjenost junačkog života. Zbog toga je heroj plemenit. Jer žrtva je: znati da postoji nešto što je više od života i život za to predati. Junački život je zaokruženo djelo, i onda kada se cijeli slomio.

Štreber se ne lomi, u najvišem nagrabusu. Štrebera se ne može ubiti, u najvišem tek zgaziti. Črtvovati se? - Ne pada mu na pamet. Mala korist. Realpolitika. Što jeftinije, to bolje. Ako ima uspjeha, drzak je i ne može propustiti da se pozove na svoje zasluge. Štreber je bez ranga i zato je nemoguće da bude kako tragičan, tako i komičan. Nije dramatičan i, što je bitno, nema sukoba. Suprotstavljanja nema u štrebera, vjerojatno se ni

beščasnici ne bi odvažio da se njemu usprotivi. Ne osvrće se i ne gleda ima li tko tome što on čini nešto za prigovoriti. A to je pak isto kao kad bi čovjek rekao da je ispod mjere. Takav se čovjek najviše približio bezbitnosti. Samo grebe sebi naprijed, a to je herojskom proboju upravo obrnuto. I štreberov realitet je proširljiv, jer puži tvrdoglavu u blatu, ali zato što stoji ispod mjere, nikada se ne može reći je li taj realitet ispunjen. Što on može ispuniti? Može činiti i govoriti što hoće, beznačajno je, razbješnjuje samo činjenica da se ljudski život na takvo što može potrošiti.

Nitko ne poznaje otpor, i zato je u doba *nikoga* prekinuto sa svakovrsnim kompromisima. Nema se što napustiti. Zato nema pogađanja. Nema više konflikata. Prije je još značilo teškoću kada je čovjeku trebalo birati između zločina i laži. Poslije drugog svjetskog rata zločinac je bio već potpuno predodređen, u neku ruku morao je biti karakter iz drame da bi bio priznat. Pravo krivično djelo postalo je dosta rijetko. Ali ni to nije više kompromitiralo; ako uspije, zavide mu, ako ne, sliježu ramenima. Bio je nespretno. Ali i sa sâmom dramom je prekinuto, jer sukob većinom znači naprezanje radi onog dobrog. Umjesto drame došao je skandal. U skandalu čovjek ne propada, nego se zaprlja. Događaj drame je naprezanje, događaj skandala razotkrivanje (frojdizam). Centar drame je krivica, centar skandala je sramota. Ali u doba *nikoga* već nema ni skandala, jer čovjek živi u prljavštini. Nema sramote, jer je svako prljav unaprijed. Čudno, ono što su činili Mussolini ili Hitler, mada izgleda kao bezdana prljavština, nije skandal od kojeg se diže kosa na glavi, već od toga što se desilo nije bilo ništa, iliti bila je rupa, jama i praznina, iz čega više ništa nije uslijedilo i u čovjeku nije ostalo ničeg drugog do

jeze i gađenja. To se u još višem stupnju odnosi na epigone diktatora. Jer u doba *nikoga* preuzimanje i primjena vlasti ne znači neku posebnu teškoću, kao ni karijera. Stvarno, ona je srazmjerno lako usvojiva vještina, koja se u priručnicima baš tako točno opisuje, kao, na primjer, način na koji treba spremati nitroglicerine. Karijerizam je metodičan postupak koji moderni ekstrovertirani Europljanin primjenjuje u širokim razmjerima za uređenje života umjesto joge i drugih spiritualnih pravaca. Jer samo je vanjština važna. Afirmirati se. U interesu svoga cilja Europljanin će bez prisile postati i asketom, jer bez samoprijedora više ništa nije dohvatljivo. Odricanje se međutim ne događa radi onoga što je više od života, nego radi onoga što je manje od života. To je patvorenost. Ono što Europljanin sa svojom tehnikom afirmacije dostiže nije slava, u najvišem tek uspjeh, nije veličina, u najvišem tek glasina, nije djelo, u najvišem tek atrakcija. Karijera ima recept. Najvažniji sastojak je, kao što znamo, bestidnost. Nedostatak obraza, nitkovluk treba za to. Zato su postali vladarima diktator, bestidnik, policajac, doušnik, rukovoditelj; bestidnost ili bezobraznost preduvjet je za to da ono što čovjek jest netko kao ništavnost može prihvatiti.

Koga si kompromitirao? *Nikoga*. Sebi pred sobom samim ionako ništa ne znači. Sâmo poštenje. *Nikoga* karakterizira nepovjerenje prema poštenju. Samo u prijevaru vjeruje. U doba *ma koga* poštenje je bilo komično. Ismijavalo se, ne zato što je moralni valer, nego zato jer su karakter i obraz i čvrstina nešto što postoji. Za *nikoga* poštenje je varka. Predočivo je tek kao vic. Inače su stvari u doba *nikoga* podnošljive samo u obliku vica. Vic nije humor, nije satira, nije ironija. Vic ne stoji u vezi sa smiješnim, nego s neozbiljnim. *Nitko* je taj

koji život pravi vicem. Važno je oduzeti stvarima oštricu. Velike stvari nazvati malim riječima. Bagatelizirati. Javni život je već razumljiv samo kao vic. Privatni život još i mnogo više. Nije komično, nego neozbiljno. Točno onako kako se to u humorističkim listovima ocrtava. Tako izgleda, s nama samima donijeli smo ništa od kojega smo stvoreni.

Nitko ne postaje tako da se čovjek skupi, postajući sve manji, do točke, i zatim nestane. Čovjek je postajao sve žitkiji, supstancija mu se razrjeđivala, i tako mu se i oblik raspadao, bivao sve prazniji i bezbitniji. Biti *nitko* znači upravo biti beskarakteran. Nije da nema osobnosti, jastva, dostojanstva, samopoštovanja, jer sve je to dijelom predato, dijelom oduzeto; biti *nitko* znači da tamo gdje bi nekoga trebalo biti nema nikoga. Ne zbog nekakvih vanjskih utjecaja. *Nitko* hoće jedno, živjeti; ali što se razumije pod tim, već znamo.

Kao jedno od predaka *nikoga*, u Dostojevskog nalazimo biće koje živi u mraku velegrada, stanara kanalizacije, prljavog asketu bijedne podlosti, mračnog sveca podmuklosti koji bjesomučno razjeda u sebi sve ono što još može biti ljudsko, inače je razbješnjela bijedna podlost kod njega već ponos, u razlici spram kasnijih kod kojih je uprljanost samorazumljiva konvencija, prihvaćen svakodnevni red života, kao jutarnje umivanje i ispeglana košulja. Stanar kanalizacije formulacija je najvažnijeg pojma modernog evropskog čovjeka, realiteta. Realitet je zbirni pojam korupcijom bitka stvorenih pojava, recimo, realitet su splećine u kojima živimo. Za stanara kanalizacije to je međutim pobjedonosno otkriće, kroz podvojenost se cereka sebi samom kad se hvali opscenom egzistencijom i pljuje na svakog tko je toliko blesav da nije u

stanju to uvidjeti. Onda još nitko nije smio pomisliti na totalnu izdaju. Niti stanar kanalizacije nije smio vjerovati u to da će se demonska bit u *nikoga* degradiranog čovjeka tako brzo izgubiti, da ne samo da će postati uobičajenom, nego obaveznom, dapače, normalnom. Danas bi sasvim sigurno - od sramote užarenog lica - uzeo na znanje da je izgubio svoju izuzetnu poziciju, jer je njegova vizija, na nultu točku reducirano biće, postala općom. Nije bilo dovoljno nemoguće uniženosti. Nije bio dovoljno *nitko*. Gord je bio na to što plazi jezik. Danas nečeg takvog već nema. Nema više skandala. Nema dostojanstva. Samo hazarda ima i svatko može biti otpuhan.

Drugi predak *nikoga* je agitator. Jer agitator ne objavljuje nikakav svjetonazorski program, nego, neovisno od bilo kakvog programa, uznemirava i poremećuje i uzrujava čovjeka, bolje rečeno, budi голу uzrujanost i bez cilja i smisla buni čovjeka. Agitator ne saopćava teze i misli, nego lišava čovjeka njegove sigurnosti, dapače ravnoteže, dapače mira sâmog. Teza je tek izlika. Nije važno zašto se čovjek buni, samo nek se buni. Agitator ne vjeruje u to što govori i, što je još svojstvenije, ni ne govori zato da bi mu se povjerovalo, ali ni ne laže, ne zavodi, niti podvaljuje nekome, nego budi bijes i zavist i zlo i krvoproliće. Radi čega? Radi onoga što govori, sigurno ne. Radi nemira, radi uzrujanosti, radi gole pobune, da bude nereda i velike zbrke, ali, dalje, ni toga već, ni uzrujanosti, ničega da ne bude.

Nitko je inače, kao pokušaj masovnog rješavanja egzistencije, nastao iz socijalne gladi. Preduvjet ostvarivanja *nikoga* je dobrovoljno odricanje čovjeka od svoje supstancije. Stupnjevi su sljedeći: građanska osrednjost (idol talenta,

genij) - *ma tko* - svejedno je li tko - patvorenost - besupstancijalnost - *nitko*.

Opće je poznato da je u prošlom stoljeću s miješanjem i raspadanjem kasta zajednica upravo prestala postojati. Postojeći društveni oblici bili su surogati zajednice i u nedostatku zajednice u čovjeka je morala nastupiti socijalna glad. Anarhističko samovlašće, što individualizam jest, nije bilo održivo. Zajednica se morala tražiti; glad je nepodnošljiva. Naravno, kad u povijesti navale goruće potrebe, za mirno promišljanje nema vremena. Smjesta. Baš to je povijest. Zato je nacionalizam, socijalizam, fašizam, komunizam očajni improvizirani pokušaj, i ne istinski, nego pseudoegzistencijalan. Čovjek se više i ne broji, samo nek' bude kolektiva. Čovjek je *nitko*. I čovjek je to, u tome prividu, da se živi zajedno, prihvatio. Naravno, to nije bio izbor, nego bijeg. Ne traženje prirodne zaštite, nego skrivanje. Kolektiv *nikoga* je totalna država, kao što je baza totalne države da je čovjek *nitko*. Ne osrednji, ne bez ponosa, ne *ma tko*, ne licemjer, ne neozbiljan, nego *nitko* koji nije važan, ne zato što ga se nipodaštava, nego zato jer sebe sâma nipodaštava. Totalitarizmu *nitko* ipak mora biti privržen, jer ako ne bi bio, ni biološki ne bi više opstojao. Totalna država bar laže, bar izrabljuje, bar internira i bar kaže da je to napredak.

Totalnu državu nije napravio *nitko*, kao što totalna država nije napravila *nikoga*. Oboje su nastali najednom, iz aparata iz kojeg potječu moderna birokracija, industrijsko poduzeće, banka, vojska, a čija je baza racionalistička znanost. Jer znanost je stvorila pojam bezličnog svjetskog aparata. Moderna država nastala je iz znanstvene misli totalnog svjetskog pogona

postavljenog na *nikome*. Što se više živi u aparatu, to se više biva *nitko*. Skrivati se u organizaciji potkradajući bivstvovanje za sitna životna uživanja, dok čovjek sebe sama čini neprimjetnim. Da mu ipak nešto i pripadne, ako bi slučajno ipak nešto htio zadržati i skriti. Ali najčešće ni do toga ne dolazi. Diktator nije izuzetak. Diktator nije vladar, nego jedna od funkcija aparata, i ako bi poželio biti slobodan, aparat bi ga u tom trenutku odbacio. Sa socijalnošću se prekida. Samo aparat postoji. Kao što je i s individualizmom prekinuto i samo *nitko* postoji.

Heidegger, a gotovo istovremeno i Camus, kažu kako je karakteristika doba koje je uslijedilo poslije drugog svjetskog rata ne-mir i ne-rat, nešto bezlično i beskarakterno. Čovjek između toga dvoga ne može razlikovati. Jer ne može načiniti razliku između istine i laži. To je ono što totalitarističke države upotrebljavaju i zloupotrebljavaju, istina, laž, svejedno. Granice su se u doba *ma koga* slile, u doba *nikoga* su iščezle. Samo pogon postoji. U pogonu su zajedno istina i laž, kao mir i rat, bez razlike. Istinom se naziva ono što u tom trenutku osigurava kolotečinu u pogonu. Sutra će biti drugačije. Prekosutra će onaj tko to izgovori biti zatvoren. Kao što u znanosti nema istine, samo statistička vjerojatnost postoji. Aparat mora funkcionirati. To razlikovanje istine i laži nesuvremeno je. Pitanja o istini ne postoje. Postoje samo pitanja administracije i organizacije. Što se naziva znanošću nije drugo do pojačavanje teze da je svijet bezličan aparat. Kada se pak ljudski bitak pod aparatom uređuje, ljudska se supstancija gubi. *Nitko* čak nije više ni loš. Isprva je bio patvoren iliti neozbiljan. To se zbivalo još onda kada se suprotstavljao poštenju i istini, kada je - recimo - bio

racionalist i ateist i pravio viceve, jer je bar idiotizma bilo. Tko je kasnije nešto takvo, bilo to dostojanstvo ili ozbiljnost, nalazio pogodnim za cerekanje, postao je na kraju staromodan čovjek. Zašto? Laž je moment tehnike afirmacije. Zašto iz toga treba praviti veliku stvar. Bazu za sud konstruirala je znanstvena nepristranost. Kassner kaže da će znanost završiti u kolosalnoj laži. Krivo. Znanost polazi od kolosalne laži, od toga da je univerzum aparat. Nitko je stanovnik tog svjetskog aparata. Ta činjenica nije niti tragična niti komična, jer u tome nema drame, ali nema niti skandala, i to nije također niti sramota niti vic, tek činjenica.

Preveo s mađarskoga:

Neven Ušumović